

Список використаної літератури:

1. Бондарева О. Є. Міф і драма в новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання: монографія / Олена Бондарева. — К.: Четверта хвиля, 2006. — 512 с.
2. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес / Володимир Даниленко. — К.: Академвидав, 2008. — 352 с.
3. Корнієнко Н. Український театр 1980–1990-х років — ціннісні орієнтації та картини світу у візіях лідерів (Контекст — художня культура) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Том ССХХХVII. Праці Театрознавчої комісії / Корнієнко Неллі. — Львів, 1999. — С. 308–344.
4. Крым А. Завещание целомудренного бабника: Пьесы / Крым Анатолий. — К.: Укр. письменник, 2001. — 448 с.
5. Неждана Н. Провокація іншості: П'єси / Неждана Неда. — К.: Український письменник, 2008. — 277 с.
6. Самарін А. М. Стратегії перекодування класики в російській драматургії на межі XX–XXI століть: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.01.02 / Самарін Андрій Миколайович; Херсонський Державний університет. — Херсон, 2011. — 20 с.
7. У чеканні театру: Антологія молоді драматургії / упоряд. та післямова Н. Мірошніченко; передне слово Я. Стельмаха; передм. Ю. Сидоренка. — К.: Смолоскип, 1998. — С. 355–356.

New Textual Strategies in Ukrainian Drama of the 1980's–2000's

The article examines contemporary Ukrainian drama of the 1980's–2000's from the point of view of textual strategies. The study shows that a number of new textual strategies emerged in playwriting. In the system of characters the peculiarities of antagonists and protagonists are traced. Special attention is paid to experiments in genre.

Key words: textual strategies, drama, conflict, character.

УДК 821.161.2: 82–312

Галина Випасняк (Івано-Франківськ)

**ЕЛЕМЕНТИ КІТЧУ
У РОМАНІ «УСІ КУТИ ТРИКУТНИКА:
АПОКРИФ МАНДРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»
ВОЛОДИМИРА ЄШКІЛЄВА**

У статті розглянуто елементи інтелектуального кітч у романі Володимира Єшкілєва «Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди», до яких зараховано теми масонства, еретичності, апокрифічності, гностицизму тощо, а також наявність особливого типу головного героя — науковця-інтелектуала. Порушена у романі тема гомо- і бісексуальності також належить до кітчевого прийому, хоч і не виступає неодмінною ознакою інтелектуального кітч.

Ключові слова: кітч, інтелектуальний кітч, масова література, апокриф.

Роман Володимира Єшкілєва «Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди» зумовив неоднозначну реакцію у літературних колах: від абсолютно схвальних відгуків до нищівної критики. Частина літературознавців схиляється до думки, що в цьому романі Єшкілєв спробував «похитнути канон» (Петро Білоус) [2], іншим видається, що деканонізації «насправді у романі Єшкілєва немає» (Тетяна Трофименко), навіть більше — що «автор занадто ідеалізує та романтизує свого героя, щоб віднайти в його образі щось зі знаком мінус» [9]. Основою для дискусії стало порушення цілої низки дражливих питань на зразок бісексуальних нахилів філософа, його зацікавленості гностичними вченнями тощо, які, з одного боку, можуть розкривати нові перспективи у дослідженні життєвого шляху Григорія Сковороди, а з іншого — враховуючи попит, що існує у сучасному масовому суспільстві на такий тематичний діапазон, сприймаються як авторська спроба створити скандал довкола роману. Останнє, як

відомо, — один із способів створення бестселера. Принагідно варто зауважити, що у романі «Усі кути Трикутника» автор вдається до використання цілої низки «бестселерівських» прийомів. Особливо доцільно звернути увагу на дилему щодо вибору головного персонажа роману: В. Єшкілев вагався між постатями Нестора Літописця і Григорія Сковороди. Тут помітне комерційне спрямування цього проекту, адже малоімовірно, що масового читача можна зацікавити образом Нестора Літописця, навіть якщо вдатися до всіх можливих прийомів, зазвичай використовуваних у бестселерах. Такий твір про Нестора зацікавив би лише вузьке коло читачів, якби у ньому було показано справді захопливі факти з життя цієї історичної постаті. Крім того, комерційно успішні теми гомосексуальності та масонства було б важче реалізувати у цьому контексті.

З дванадцяти характеристик бестселера, перелічених Олесандром Балодом, у Єшкілева реалізовано як мінімум дев'ять: 1) «Бестселер — це тло, і краще тло — це історія», 2) «бестселер — це вимисел, казка», 3) «бестселер — це герой», 4) «бестселер — це герой і колектив», 5) «бестселер — це ідея», 6) «бестселер — це нестандартне мислення», 7) «бестселер — це боротьба», 8) «бестселер — ремейк», 9) «бестселер <...> — це правильне сполучення стратегії і тактики» [1]. Хоча роман написано за «рецептами» створення бестселера, він ним не став.

Автори більшості рецензій на роман В. Єшкілева акцентують на тому, що твір побудовано за законами пригодницького жанру, більшість зразків якого належить до масової літератури. Дискусійним залишається питання, до якого типу літератури зараховувати роман «Усі кути Трикутника». Окремі дослідники, обстоюючи елітарність творчості В. Єшкілева, наголошують на інформаційній насиченості його текстів, що особливо стосується масонської тематики, езотерики і містики. Перша — це одна з улюблених тем письменника. Їй зокрема присвячено книгу оповідань та есеїв «Інше гроно проникнень і свідчень» (2006) та роман «Побачити Алькор» (2011). Беручи до уваги інтелектуальний аспект прози В. Єшкілева, її можна зарахувати до типу мідл-літератури (за класифікацією Сергія Чуприніна), яка «стратифікаційно розташовується між високою, елітарною, і масовою, розважальною літературою, породжена їх динамічною взаємодією» [див.: 10, с. 24].

Прагнення Єшкілева «говорити до більш інтелектуальної аудиторії» [8] не рятує його тексти від кітчю, сила якого полягає у здатності «задовольняти не лише найлегші і найпоширеніші смаки, але також ідеали краси для середнього класу» [4, с. 53]. Тамара Гундорова акцентує на існуванні наївного і ненаївного різновидів кітчю. Стосовно роману «Усі кути Трикутника» можна говорити про ненаївний кітч з претензією на елітарність, якому можна дати дещо оксюморонне визначення — «елітарний кітч» або «інтелектуальний кітч».

Зразки такого кітчю мають неабиякий успіх серед масового читача. Яскравим прикладом слугують романи Дена Брауна «Код да Вінчі», «Янголи та демони» і «Втрачений символ». У творах В. Єшкілева на масонську тематику, особливо в «Усіх кутах Трикутника» і «Побачити Алькор», помітний вплив американського письменника, на що звернув увагу П. Білоус у рецензії на роман про Григорія Сковороду.

Кітч спрацьовує у цьому романі на кількох рівнях: сюжетному, тематичному, жанровому, образному. У першому випадку напрошується аналогія з уже згаданим Деном Брауном. На переконання В. Єшкілева, роман має бути схожий на матрешку: всередині пригодницького читабельного тексту повинне ховатися щось таке, що несе в собі більші смисли [див.: 6]. Саме такий принцип матрешки у сюжетних ходах помітно як у його творах, так і в американського письменника.

Тематичний рівень кітчевості обмежений темами масонства, андрогінності, гностицизму, езотерики, містики, які хоч і цікаві, але у літературі для масового читача, як правило, стають жертвами кітчю. Знаковою є наявність невеликого відсотка власне наукових розвідок на згадану тематику, здебільшого книги, присвячені їй, мають науково-популярний характер. Напрошується висновок, що це тематичне коло «обросло» кітчем, тому сьогодні митці, звертаючись до проблематики масонства, езотерики, містики тощо, повинні усвідомлювати, що їхні художні твори не сприйматимуться як явище високого мистецтва.

У жанровому плані вагомим є підзаголовок роману — «Апокриф мандрів Григорія Сковороди». Автор використовує «впізнаваність» цього давнього жанру: під назвою апокриф читач відразу розуміє, що йтиметься про неординарне сприйняття постаті письменника. П. Білоус у рецензії на роман вказує, що його підзаголовок «дозволяє автору поводитися з біографією відомої людини як завгодно <...>: говорити те, що не визнається академічною

наукою, руйнувати канон (апокрифи і були позаканонічними текстами), містифікувати, художньо зашифрувати «таємничі знання» тощо» [2]. Апокрифічність у сучасній культурі передбачає звернення до вищезгаданого кітчевого тематичного кола, тому закономірно, що навіть побіжна згадка про апокриф у масовій літературі набуває ознак кітчевості. Коли ж його виведено у підзаголовок роману, це лише підтверджує факт перебування художнього тексту «у полоні кітчу».

Пояснюючи значення назви роману, В. Єшкілев особливо акцентує на гностичних захопленнях філософа: «Перша назва — дуже складне поняття алхімічної та гностичної традиції. Сковорода завжди тяжів до досконалості. А для гностика символом досконалості є андрогін, себто істота, яка вміщає в собі і чоловіка, і жінку, і світло, і темряву, і альфа, і омегу» [6]. «Сковорода — це містик та езотерик. Це людина, яка обрала шлях гностика, тобто шлях пізнання Бога через його присутність. Це людина, яка відкинула те бачення Бога, яке пропонувала тодішня церква» [6], — пояснює Єшкілев. Очевидно, що стосовно Григорія Сковороди можна говорити про іншу апокрифічність — ту, яка справді була частиною його життя, його світогляду, яка відобразилася у його філософських трактатах. І саме з цієї перспективи тема є цікавою, але в науковому плані. У художній літературі вона неодмінно набуває кітчевого характеру.

Тема гностицизму останнім часом актуалізується у контексті творчості відомих українських письменників. Передусім мається на увазі книга О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine», присвячена Лесі Українці. І хоча це не роман, а текст на межі науково-популярної розвідки та есеїстики, проте його варто зіставити з романом В. Єшкілева. Зрозуміло, що з огляду на жанрову відмінність, в обох книгах тема гностицизму висвітлена по-різному: в О. Забужко її ґрунтовно проаналізовано, тоді як В. Єшкілев не перевантажує читача зайвою інформацією, а лише неодноразово згадує про зацікавленість філософа цим єретичним відгалуженням. Але важливою є не міра розвиненості цієї тематики у творчості двох українських митців, а її функціональність у загальнокультурному просторі: якщо О. Забужко вдалося додати якісно новий штрих до інтерпретації життя і творчості Лесі Українки, відкинувши при цьому кітчевий образ Дочки Прометея, то в другому випадку поєднання тем гностицизму і масонства помістили постать Григорія Сковороди у формат інтелектуального кітчу.

Як уже згадувалося, образна система роману позначена впливом творчості Д. Брауна: головний герой — Павло Вигилярний — український варіант Роберта Ленгдона. Це також «впізнаваний» образ, характерною рисою якого є ерудованість: молодий науковець, який завдяки своєму розумові поступово знайомиться з таємницями, що відкриваються лише для обраних. Як у Д. Брауна, так і у В. Єшкілева більша частина сюжетної лінії — це змалювання своєрідних стадій ініціації головного героя. Визначальний елемент образної системи романів обох авторів наявність канонічної постаті, довкола якої розгортається паралельний сюжет. У випадку Д. Брауна це релігійна канонічність (образ Ісуса Христа), у В. Єшкілева — національна.

Стосовно теми гомо-/бісексуальності, порушеної у романі «Усі кути Трикутника», напрошується цитата з Франкового «Декадента»: «Ти взяв один з мого життя момент, / І слово темне підшукав та вчене». На думку Т. Трофименко, В. Єшкілев «тему гомосексуальних уподобань порушує <...> надзвичайно ніжно» [9]. З одного боку, авторка рецензії має рацію, проте з іншого — це саме та тема, завдяки якій авторам здебільшого вдається привернути увагу до своїх творінь. Загалом у культурі сьогодення (і не лише в українській) спостерігається посиленна увага до тематики гомосексуальності. Як приклад — нещодавно оприлюднене припущення британського науковця стосовно нетрадиційної орієнтації Робін Гуда. Саме цим аргументом автор гіпотези обґрунтовує постійне переховування героя у лісі, мовляв, таким чином він і його друзі намагалися уникнути переслідувань.

І хоча В. Єшкілев не перший, хто висловив припущення щодо гомосексуальних нахилів філософа, але враховуючи те, що цю тему порушено у художньому творі масового характеру, який може формувати думку читачів, мало обізнаних із внеском того чи іншого діяча в національну культуру, існує загроза однобокого і спрофанованого сприйняття творчості Григорія Сковороди.

Українська культура періоду незалежності вже мала досвід засвоєння дещо іншого погляду на життя і творчість канонічних письменників. Як виявилось, альтернативні погляди перспективні для здійснення наукових досліджень. Проте вирвані з контексту і перенесені у сферу масового обігу вони «обрастають» негативними конотаціями і спричиняють поступову деканонізацію постаті Сковороди в очах масового реципієнта. Зайвим буде нагадувати, наскільки важлива

шкала національних культурних святощів у процесі державотворення (цю проблему широко розкрито у праці Е. Д. Сміт «Культурні основи націй» (2009), тому із сучасними прочитаннями життя і творчості ключових постатей потрібно поводитися дуже обережно. Стосовно цієї проблеми влучно висловився Григорій Грабович: «Час від часу, зокрема науковцеві, треба незамуленим оком подивитися на історичну постать <...> Це стосується *виключно наукового дискурсу* (курсив мій. — Г. В.) [3]. Отже, повинна існувати чітка диференціація між власне науковим і загальноприйнятим поглядом на біографію тієї чи іншої історичної постаті. Зрозуміло, що образ Григорія Сковороди, який існує у масовій свідомості, наділений кітчевими рисами. Але цей кітч є частиною «національно-консолідуєчого міфу» (О. Забужко), який об'єднує народ у націю і забезпечує її тривкість. Функція такого кітчу є передусім терапевтична: він, як зауважує Т. Гундрова, «віртуально дозаповнює травматичні прірви та в певний полегшений спосіб задовольняє ілюзії, бажання і комплекси в літературі національній» [4, с. 120]. Кітч, який з'являється у романі В. Єшкілева, розрахований на модерніші масові смаки і загрожує цілісності національного образу філософа.

Досвід західних науковців показав, що у багатьох випадках викриття гомосексуальних нахилів певного митця розкриває нові перспективи розгляду його творчості. Яскраве свідчення цього — праця американського дослідника Д. Долімора «Сексуальне дисидентство». Автор зокрема звертає увагу на доленосну для Андре Жіда зустріч з Оскаром Уайльдом, після якої відбулося усвідомлення першим власної нетрадиційної орієнтації, що зумовило появу в його творчості «реклами гомосексуальних бажань» [5, с. 85].

Якщо взяти до уваги окремі пасажі з листів Григорія Сковороди до учня Ковалинського, «ідею гомосексуальності як відчужуваної поведінки» [4, с. 66], як «поєднання суб'єктивної цілісності з безкомпромісною в етичному та епістемологічному планах» [5, с. 64] тощо, то можна погодитися з позицією В. Єшкілева. Проте автоматично напрошується питання про перспективи дослідження творчості філософа з цієї точки зору. Якщо у випадку А. Жіда гомосексуальний контекст — основний ключ до об'єктивної інтерпретації його творчості, то до глибшого осмислення філософських трактатів та художніх творів Григорія Сковороди він навряд чи підходить. Отже, його застосування, навіть за умови знаходження безперечних доказів нетрадиційної орієнтації філософа, сприйматиметься як «спроба похитнути канон». Саме тому використання цієї теми у романі В. Єшкілева можна вважати лише даниною сучасній тенденції розглядати більшість відомих особистостей у контексті квір-проблематики. Не варто також забувати про західний досвід комерційного успіху подібного типу лектури.

Зорієнтованість роману В. Єшкілева на масового читача з інтелектуальними запитами особливо увиразнюється під час його аналізу в контексті письменницьких белетризованих біографій, які з'явилися у тій самій серії, що й «Усі кути Трикутника» — «Автографи часу». Приміром, романи С. Процкока про Василя Стефаніка, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, в яких також порушено чимало дражливих питань щодо біографії зображених особистостей, важко зарахувати до зразків масової літератури. Вони потребують підготовленого читача, ознайомленого хоча б побіжно з біографією згаданих митців, бо в іншому випадку авторське препарування письменницької душі з допомогою психоаналітичних методик не має сенсу. У випадку роману В. Єшкілева читачеві вистачить шкільних знань про Григорія Сковороду, оскільки автор не намагається подати зображені у творі події у контексті життя і творчості українського філософа.

Образ Григорія Сковороди у романі В. Єшкілева можна помістити у систему координат зацікавленень сучасного масового реципієнта не лише за маркерами бісексуальності та приналежності до масонського руху, але передусім через надання йому таких рис, які б зумовлювали асоціації з популярними сьогодні героями, бо ж, як пише сам автор, «посполитим потрібні прості зрозумілі гасла» [7, с. 20]. М. Микицей влучно підбрала зі сфери масової культури можливий відповідник образу Григорія Сковороди у романі В. Єшкілева. Це Джеймс Бонд — «подвійний шпигун, інтелектуал та містик, мрія прекрасних італійських жінок, які порівнюють його з Джакомо Казановою» [8]. Це ще один вияв кітчу, до певної міри наївного, який «завжди дивиться прямо, виймаючи предмет із аури неповторності, розсікаючи її, мов скальпелем, наближенням до реципієнта» [4, с. 265]. І хоч у романі «Усі кути Трикутника» образ Григорія Сковороди постає у дещо іншій, незвичній іпостасі, проте важко виявити ауру неповторності цього непересічного філософа. Має рацію П. Білоус, зауважуючи, що «В. Єшкілев створив сучасний роман <...>. Але не про Григорія Сковороду. Про когось іншого, кого він назвав Сковородою» [2].

Отже, доречно говорити про приналежність роману В. Єшкілева до типу мідл-літератури. Лектура такого типу характеризується набором певних сюжетних, тематичних, образних формул, які у більшості випадків перебувають «у полоні» інтелектуального кітчю. До них передусім доцільно зарахувати теми гностицизму, езотерики, масонства, а також наявність особливого типу головного персонажа — науковця-ерудита. Натомість теми бісексуальності та шпигунства, хоча вони і кітчеві й особливо виписані у романі В. Єшкілева, важко включити до переліку інтелектуального різновиду кітчю.

У рецензії на роман «Усі кути Трикутника» М. Микицей висловила сподівання, що з часом «у ширших колах ця книжка зможе стати поштовхом для започаткування “моди на Сковороду”» [8]. Зростання уваги до постаті філософа не тільки у науковій сфері, без сумніву, позитивно позначилося б на стані сучасного українського суспільства. Мода — це один із елементів масової культури, і в цьому випадку важливо визначити, з чого потрібно починати моду, який образ Григорія Сковороди могло би сприйняти українське масове суспільство і далі тиражувати. Виникає дискусійне питання: чи взагалі можлива мода на того чи іншого філософа у масовому суспільстві, адже навіть при побіжному аналізі цієї проблеми можна помітити, що загалом постаті філософів важче піддаються кітчизації, ніж, наприклад, постаті національних героїв. Якщо значна частина світу носить футболки із зображенням Че Гевари, часом не маючи уявлення про його діяльність, то вбрання із зображенням Шопенгауера, Канта чи Ніцше можна побачити набагато рідше.

Якщо розпочинати «моду на Сковороду», то аналізований роман навряд чи буде вдалим початком, оскільки сформує квір-образ філософа. До сприйняття цього твору масового читача слід готувати іншими лектурами, які би не так різко підважували національні святощі.

Список використаної літератури:

1. Балод А. «Три мушкетера»: уроки создания бестселера / Александр Балод // Сетевая словесность: электронный журнал. — 2006. — 13 декабря [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.netslova.ru/balod/bestseller.html>.
2. Білоус П. Спроба похитнути канон / Петро Білоус [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/03/01/sproba-pohytnuty-kanon>.
3. Григорій Грабович: «Міфи — нормальна річ» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: tyzhden.ua/Publication/2854.
4. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. — К.: Факт, 2008. — 284 с.
5. Долімор Д. Сексуальне дисидентство / Джонатан Долімор; [пер. з англ. І. Гарник, П. Тарашук]. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 558 с.
6. Єшкілев про свого Сковороду у романі «Усі кути Трикутника» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/111824.html>.
7. Єшкілев В. Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди / Володимир Єшкілев. — К.: ВЦ «Академія», 2012. — 248 с.
8. Микицей М. Сліпуче коло провокаційного прочитання / Марія Микицей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litukraina.kiev.ua/sl-puche-kolo-provokats-ynogo-prochitannya>.
9. Трофименко Т. Чи погано бути пройдисвітлом? Апокриф мандрів Григорія Сковороди за Володимиром Єшкілевим / Тетяна Трофименко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vidomo.if.ua/index.php/int/734-yeshkiliev>.
10. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія / Софія Філоненко. — Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011. — 432 с.

Kitsch Elements in the Novel «All the Angles of a Triangle: An Apocrypha of Hryhorii Skovoroda's Journeys» by Volodymyr Yeshkilev

The article studies the elements of intellectual kitsch in Volodymyr Yeshkilev's novel «All the Angles of a Triangle: An Apocrypha of Journeys of Hryhorii Skovoroda». The topics of masons, heretics, apocrypha, Gnosticism and a special type of main character — an intellectual — are among them. The theme of homo- and bisexuality is a kitsch but not intellectual marker.

Key words: kitsch, intellectual kitsch, mass literature, apocrypha.